

Розділ 6. Фінансові ресурси домогосподарств та їх роль у формуванні бюджетів України

6.1. Складові взаємодії фінансових ресурсів домогосподарств та бюджетної системи.

6.2. Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт – проблеми теорії та практики.

6.3. Особливості інвестування фінансових ресурсів домогосподарств в Україні

6.1. Складові взаємодії фінансових ресурсів домогосподарств та бюджетної системи

Рівень та обсяг формування фінансових ресурсів домогосподарств в значній мірі впливають на можливості бюджетів різних рівнів щодо формування доходної бази, зокрема через сплату членами домогосподарства податків та платежів, які обумовлюються як рівнем доходів, так і здійснюваними витратами та відповідним формуванням платоспроможного попиту.

Формування доходної бази функціонування домогосподарства по перше, виступає передумовою сплати податкових платежів до бюджетів; по-друге, структура доходів домогосподарств дає змогу прогнозування структури майбутніх платежів та відрахувань до бюджетів, по-третє, рівень доходів домогосподарств формує базу для здійснення витрат на споживання, які в переважній більшості випадків, пов'язанні зі сплатою податкових платежів.

Джерелами формування доходної частини бюджету домогосподарства виступають доходи домогосподарства, які представляють собою частину національного доходу країни, що надходить у розпорядження домогосподарства, в результаті розподілу та перерозподілу виробленого валового внутрішнього продукту, та призначена для задоволення матеріальних та духовних потреб членів даного утворення.

Доходи можуть надходити до домогосподарства як у грошовій, так і у натуральній формі. До останніх можна віднести продукцію, отриману з особистого підсобного господарства, натуральну оплату праці, пільги та субсидії від держави, що надійшли у натуральній формі тощо. Однак, якщо домогосподарство здійснює реалізацію продукції, отриманої у натуральній формі, тоді доход набуває грошової форми вираження та дорівнює виторгу від реалізації[1, с.193].

Участь домогосподарств у суспільному виробництві в умовах ринкової економіки визначає існування різних форм та можливих джерел отримання доходу, що зумовлює певну складність у їх чіткому виокремленні та групуванні.

Специфічність домогосподарства полягає у тому, що доходи даного учасника утворюються у всіх сферах та, в тій чи іншій мірі, присутні у всіх доходах, що формуються в економіці, тому в переважній більшості випадків доходи домогосподарств класифікують в залежності від джерела отримання доходу.

За методологією Державного комітету статистики України, в залежності від основного джерела отримання доходів, виділяють наступні види доходів домогосподарств[2]:

- оплата праці найманих працівників;
- змішаний дохід (прибуток) роботодавців та самостійно зайнятих працівників;
- соціальні допомоги, інші поточні та капітальні трансферти;
- доходи від власності та інші фінансові надходження.

Такий підхід до класифікації доходів домогосподарства дає змогу чіткого визначення ролі та місця домогосподарств у розподілі доходів, що утворюються в економіці. Поділ доходів за критерієм основного джерела доходу виступає певним віддзеркаленням взаємодії домогосподарства з іншими секторами економіки та дає можливість здійснення певних регулятивних та управлінських дій, як на рівні держави, так і на рівні окремого домогосподарства, зокрема щодо реалізації таких важливих складових державної фінансової політики як податкова, соціальна, інвестиційна тощо.

Доходи домогосподарств можна класифікувати і за іншими критеріями[3, с. 316]:

- 1) за часовим критерієм:
 - регулярні (оплата праці, орендна плата та інші);
 - періодичні (авторські гонорари, доходи з цінних паперів і т. ін.);
 - випадкові або разові.
- 2) в залежності від надійності надходження:
 - гарантовані (державні пенсії, доходи від державних позик);
 - умовно-гарантовані (оплата праці);
 - негарантовані (гонорари, комісійні винагороди).

Використання даної класифікації є дещо ускладненим на рівні державного управління, адже запропоновані критерії поділу не є зорієнтованими на виявлення та відображення взаємодії між учасниками фінансових відносин, а дають змогу лише охарактеризувати отримані доходи

по відношенню до конкретного домогосподарства та урахувати специфіку й особливості лише даного учасника. Доцільність використання даного підходу є цілком виправданою лише при здійсненні управлінських дій на рівні окремого домогосподарства.

Домогосподарство в переважній більшості випадків орієнтується на регулярні та гарантовані (або умовно-гарантовані) доходи, що дають змогу здійснювати певне планування щодо можливості витрачання коштів. Натомість отримання випадкових доходів домогосподарством частіше за все є негарантованим. Проте такий доход виступає додатковим ресурсом для забезпечення потреб членів домогосподарства, або ж може бути використаний як складова для збільшення існуючих заощаджень або витрат.

Для можливості оцінки динаміки доходів населення використовують показники «наявний доход населення» та «реальний наявний доход населення»

Наявний доход населення – це максимальний обсяг грошових доходів, які призначені для використання домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг[2].

Реальний наявний доход населення – це наявний доход, який скоригований на індекс споживчих цін[2].

Домогосподарство є безпосереднім учасником суспільного виробництва, зокрема через постачання на ринок чинників виробництва, що дає змогу даному суб'єкту приймати участь у розподілі та перерозподілі національного доходу і претендувати на певну його частку. Це обумовлено правом власності на той чи інший ресурс, від так, відносини власності багато в чому визначають пропорції розподілу та частку доходу, на яку може претендувати кожен учасник.

Розподіл національного доходу країни дає змогу отримувати доходи, в залежності від внеску у його створення, тобто фактично домогосподарство отримує платню за використання у суспільному виробництві власних ресурсів. Утворені в такий спосіб доходи вважаються первісними доходами. Вони характеризують ступінь залучення домогосподарства до процесу створення сукупного суспільного продукту.

Розгляд доходів домогосподарства як платні за ресурси є характерним для функціонального підходу до процесу суспільного розподілу, в межах якого можна визначити, яка частина грошового доходу відповідає кожному з задіяних ресурсів через встановлення ціни кожного з них: робоча сила, як ресурс, реалізується у праці найманих працівників та виражається у розмірі заробітної платні; володіння майном або земельною ділянкою та здача їх в оренду оцінюються за допомогою орендної платні; ціною надання грошових коштів у позику або їх інвестування виступає процент і т.д.[4, с.364; 5, с.185].

Враховуючи, що доходи домогосподарства можуть утворюватись в різних секторах економіки та поєднують у собі різні складові національного доходу, доцільно розглядати доходи домогосподарств саме через ціну ресурсу, що використовується.

Отримання доходів домогосподарством може бути не пов'язано безпосередньо з використанням належних домогосподарству ресурсів, однак, є наслідком використання ресурсів іншого домогосподарства або суб'єкта господарювання, внаслідок чого домогосподарство отримує додатковий дохід у вигляді позики чи кредиту. Втім, одержання такого доходу відбувається під певні гарантії повернення, забезпечити які домогосподарство може знов ж таки за допомогою належних йому ресурсів, використавши які можна буде погасити отриману позику.

Певну частину доходів домогосподарство отримує не як платню за використання у виробництві ресурсів, що йому належать, а у наслідок перерозподілу виробленого національного доходу. Механізм перерозподілу реалізується за допомогою низки важелів державного втручання (податкової, цінової політики тощо), що дає змогу домогосподарствам отримувати похідні доходи: пенсії, стипендії та інші форми соціальних виплат. До даної групи доцільно додати доходи, що є аналогічні державним трансфертам з огляду на їх односторонній рух, однак мають інше джерело походження. Прикладом таких доходів є надходження у якості допомоги від родичів, друзів, благодійних та місіонерських організацій.

В узагальненому вигляді класифікацію доходів домогосподарств наведено в таблиці 6.1. Доцільність розмежування доходів саме за ознакою використаного ресурсу зумовлена можливістю показати та дослідити взаємозв'язок між домогосподарствами та іншими суб'єктами господарювання у реалізації фінансових відносин, що є надзвичайно актуальним на державному рівні з огляду на необхідність розбудови ефективної фінансової політики та створення умов для залучення фінансових ресурсів домогосподарств до активної участі на фінансовому ринку.

Реалізація учасниками домогосподарства своєї здатності до праці та набуття ними статусу «найманого працівника» визначає можливість отримання доходу у формі заробітної платні, відтак, заробітна плата – це складова доходів домогосподарства, яка являє собою певну суму грошових коштів, що їх отримує індивід за реалізацію такого належного йому ресурсу як «робоча сила».

Встановлення розміру заробітної плати знаходиться в компетенції роботодавця та залежить від багатьох чинників. Одним із визначальних є ефективність використання даного ресурсу для виробництва. Крім того, певний

вплив мають і такі фактори як досвід, професійний та освітній рівень тощо[5, с.185].

Таблиця 6.1.

Класифікація доходів домогосподарства за ознакою ресурсу

Фактори впливу на використання ресурсу	Ресурс, яким володіє домогосподарство	Реалізація ресурсу у складі доходу домогосподарства	Способи утворення
Первісні доходи			
- Роботодавець - Державна політика - Профспілки - Якісні характеристики працівника	Робоча сила	Заробітна плата (оклад, премія, матеріальна допомога)	Встановлення окладу за домовленістю; Законодавче закріплення мінімальної заробітної плати; підписання профспілкового договору; конкуренція на відповідному ринку фахівців
- Ринкова кон'юнктура; - Державна політика	Власність	Доходи від власності (відсотки, дивіденди, рента)	Взаємодія з іншими домогосподарствами, суб'єктами господарювання та фінансовими інститутами
- Ринкова кон'юнктура; - Державна політика; - якісні характеристики особи	Здатність до підприємництва	Доходи від само зайнятості: - функціонування як фізичної особи-підприємця; - проведення діяльності з надання послуг у неформальному секторі	Індивідуальна підприємницька діяльність
Гібридні доходи			
Ринкова кон'юнктура Державна політика	Функціонування у певній економічній системі	Трансфертні платежі: Соціальна допомога від державних фондів; Допомога від родичів, друзів та благодійних організацій	Законодавче визначення соціальних виплат
Ринкова кон'юнктура Державна політика	Робоча сила, власність	Одержання позик та кредитів	Взаємодія з іншими домогосподарствами та фінансовими інститутами.

Джерело: [складено самостійно]

Проте, і сам робітник здатен впливати на розмір заробітної платні, адже існує можливість самостійного удосконалення своїх професійних навичок (додаткова освіта, володіння іноземними мовами і т. ін.) тощо. Поряд з тим, кожен індивід приймає самостійні рішення щодо сфери застосування та напряму реалізації своїм вмінням, що зумовлює можливість пошуку найефективнішого їх застосування, тобто оптимального поєднання належного рівня заробітної платні та переліку виконуваних робіт.

В переважній більшості країн з розвинутою ринковою економікою значний вплив на відносини між роботодавцем та працівником мають профспілкові організації, які покликані захищати та відстоювати інтереси працюючих, зокрема й щодо умов оплати праці. Успішність діяльності профспілкових організацій проявляється в тому, що члени такої організації отримують заробітну платню вищу, ніж ті робітники, які до неї не входять[5, с.185].

Ще одним суб'єктом фінансових відносин, що здатен впливати на розмір заробітної плати виступає держава, зокрема через встановлення мінімального рівня оплати праці, регулювання тривалості робочого тижня і т. ін. Крім того, за допомогою податкових важелів держава впливає на розмір фактично отриманої заробітної платні.

З набуттям Україною незалежності та переходом на ринкові засади функціонування економіки, однією з складових якої є існування приватної власності, вітчизняні домогосподарства отримали змогу доповнити можливі джерела своїх доходів, зокрема за рахунок доходів від власності, що проявляються у вигляді відсотків, дивідендів та ренти.

Існування в ринковій економіці різних форм власності, змога самостійно приймати рішення щодо свого функціонування та наявність у володінні домогосподарства різних факторів виробництва виступають своєрідними передумовами для можливості здійснення домогосподарством самостійної підприємницької діяльності. В цьому випадку домогосподарство виступає не лише постачальником ресурсів, а й одночасно є їх покупцем. Від так, змінюється статус – з найманого працівника індивід перетворюється на само зайнятого.

Отже, прибуток, який отримує таке домогосподарство, є нічим іншим як поєднанням заробітної плати, відсотків за користування грошовими коштами, платнею за використання майна домогосподарства тощо. Особливістю такої форми доходу домогосподарства є складність розмежування доходів від кожного конкретного ресурсу. Крім того, дохід від здійснення підприємницької діяльності є реалізації ще одного фактору виробництва – підприємницькій здатності.

До складу грошових доходів домогосподарств також відносять доходи, отримані від зайнятості в неформальному секторі економіки. Найбільш типовими різновидами неформальної діяльності є вулична торгівля; послуги населенню з будівництва, ремонту, шиття; приватні послуги – прибирання, приготування їжі; приватні уроки; а також брокерська та посередницька діяльність.

З переходом до ринкових методів ведення вітчизняної економіки українські домогосподарства набули права самостійно розпоряджатись власними ресурсами та отримали змогу диверсифікувати можливі джерела надходження доходів.

Враховуючи, що більшість доходів надходить у розпорядження домогосподарств у грошовому вигляді, позитивною можна вважати тенденцію зменшення частки вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, й відповідного збільшення питомої ваги грошових доходів у загальній структурі сукупних ресурсів домогосподарств (дані таблиці 6.2.).

Криза, що розпочалась наприкінці 2008 року мала вплив на структуру сукупних ресурсів домогосподарств. Зокрема, за результатами 2009 року відбулось зменшення частки таких грошових доходів як оплата праці, доходів від підприємницької діяльності та відпродажу с/г продукції. Натомість збільшилась частка соціальних виплат (пенсії, соціальні допомоги) та спожитої продукції, отриманої з підсобного господарства. На кінець 2011 року ситуація зазнала зміни, зокрема щодо зменшення питомої ваги грошових доходів.

Таблиця 6.2.

Структура сукупних ресурсів домогосподарств України, 2000-2012 рр., % (вибірково по роках)

Структура сукупних ресурсів домогосподарств	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Грошові доходи	68,1	86,4	87,6	89	87,9	88,5	90,1	89,9	91,6
- оплата праці	37,1	46	48,4	50,6	49,4	47,9	47,9	49,3	50,9
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	2,4	4,9	4,6	5,2	5,3	5,1	6,2	4,6	4,1
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	5,3	4,6	3,8	3,6	3,3	2,9	3,4	3,2	2,9
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою ¹	15,9	24	23,7	23	23,1	26	25,9	25,5	27,1
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	7,4	6,9	7,1	6,6	6,8	6,6	6,7	25,5	6,6
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	17,1	6	5,4	4,8	4	4,6	4,8	4,5	3,6
Безготівкові пільги та субсидії	1,8	1,1	1,2	1,2	1	1,2	1,0	1,1	1,0
Інші надходження	11	6,5	5,8	5	7,1	5,7	4,1	4,5	3,8

Джерело: [2]

Станом на кінець 2009 року загальні грошові доходи домогосподарств, порівняно з 2008 роком, збільшилися лише на 6 % та становили 897 669 млн. грн. (Табл. 6.3). Такий незначний приріст доходів можна вважати наслідком загального погіршення економічної ситуації в країні під час кризи. Проте, вже за результатами 2010 року приріст грошових доходів домогосподарств у порівнянні з 2009 роком становив 23%, найбільший темп росту спостерігався за отриманими доходами від власності – у порівнянні з 2009 роком приріст склав 95%.

За результатами 2011 року приріст доходів зменшився, порівняно з попереднім періодом майже на 10 відсоткових пункту. Найбільше зниження зазнали доходи від власності – їх зниження склало майже 95 в. п. Таке зменшення є індикатором погіршення ситуації щодо формування інвестиційних активів населення, адже зменшення доходів від даного джерела може свідчити, або про зменшення доходності найбільш прибуткового інструменту, або про зменшення диференціації фінансових активів населення та перетворення їх у на найбільш ліквідні – грошові кошти та виведення за межі організованого ринку у неорганізовані заощадження.

Таблиця 6.3

Складові доходів домогосподарств України, вибірково по роках, млн. грн.

	2003	у % до 2002	2005	у % до 2004	2009	у % до 2008	2011	у % до 2010	2012	у % до 2011
Доходи – всього, в тому числі:	215672	117	381404	139	894286	106	1266753	115	1407197	111
заробітна плата	94608	120	160621	137	365300	99	529133	118	593213	112
прибуток та змішаний доход	36330	108	58404	133	129760	99	200230	125	212420	106
доходи від власності (одержані)	6706	127	11072	133	34654	122	68004	100	74620	110
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	78028	116	151307	144	364572	114	469386	111	526944	112

Джерело: [2]

Аналіз ситуації до 2011 року показав, що найбільший темп росту доходів населення по відношенню до попереднього року, спостерігався за результатами 2005 р.: виплати з соціальної допомоги збільшились на 46 458 млн. грн., навіть більше, ніж доходи у вигляді заробітної плати – на 43 394 млн. грн. Окреслені процеси не є позитивним явищем для збільшення фінансових ресурсів домогосподарств з огляду на призначення соціальних трансфертів як компенсаційних та підтримуючих виплат населенню. Тобто такими заходами держава стимулює розвиток утриманських настроїв у населення. Порівняння структури грошових доходів домогосподарств за 2002 та 2012 роки свідчить, що істотних змін у структурі грошових доходів не відбулось: зменшилась питома вага заробітної плати і доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості одержаних у грошових доходах домогосподарств. Натомість відбулось збільшення питомої ваги доходів від власності й соціальної допомоги та інших одержаних домогосподарствами поточних трансфертів (Рис.6.1).

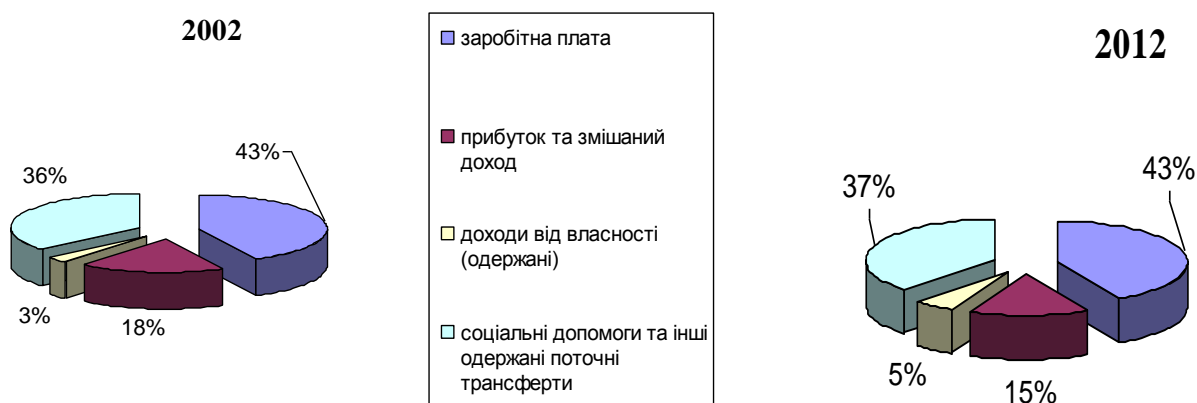

Рис. 6.1. Структура грошових доходів домогосподарств, у 2002 та 2012 роках, %.

Джерело: [складено самостійно на основі даних 2]

Складовою доходів домогосподарств, що є доволі «звичною» для вітчизняних домогосподарств, ще з радянських часів, виступають трансфертні платежі, які в переважній більшості випадків населення отримує від держави у вигляді соціальних виплат.

За методикою Державної служби статистики України трансферт – це «економічна операція, яка має на меті надання (отримання) товару, послуги, активів (фінансових або не фінансових) однією інституційною одиницею іншій без отримання будь-якого вартісного еквіваленту у вигляді іншого товару, послуги, активу»[2].

Соціальні трансферти (соціальні виплати) представляють собою певні грошові кошти, що їх отримує населення від держави при настанні певних подій: вихід на пенсію, хвороба, безробіття тощо. Однак, в переважній більшості випадків такі виплати фінансуються з фондів державного соціального страхування, джерелами формування яких виступають зокрема і платежі робітників та роботодавців, тобто має місце процес перерозподілу грошових доходів.

Соціальні трансферти можна об'єднати у чотири групи[6]:

1) виплати, що пов'язані з трудовими пенсіями (у тому числі і військовими), надбавки та доплати;

2) виплати соціального характеру (допомога малозабезпеченим, для догляду за дітьми, у зв'язку з вагітністю та пологами і т. ін.);

3) виплати пов'язані з послугами індивідуального використання (послуги сфери охорони здоров'я, освіти, культури, некомерційних організацій тощо);

4) виплати обмеженої дії. Це допомога з безробіття, стипендії в продовж професійної підготовки та перепідготовки за направленням служби зайнятості тощо.

Соціальна допомога населенню може надходити і у натуральній формі: пільги, знижки, продуктові пакети і т. ін.

До різновидів трансфертів доцільно додати доходи, що надходять до домогосподарства у вигляді матеріальної та безповоротної допомоги від інших домогосподарств або організацій. Одержання такого виду доходу не пов'язано безпосередньо з діяльністю домогосподарства й не є формою державного трансферту, поряд з тим формує дохід домогосподарства, обумовлений функціонуванням у певних економічних умовах та конкретними якостями та характеристиками домогосподарства.

Принципово іншим видом доходу, з огляду на необхідність повернення його еквіваленту, а в деяких випадках і додаткових ресурсів за використання, виступають позики, що отримує домогосподарство від інших суб'єктів господарювання.

Як свідчать наведенні дані заробітна плата залишається пріоритетною формою отримання доходів українськими домогосподарствами. Незначна питома вага доходів від підприємницької діяльності та від власності яскраво демонструють невикористання даних джерел отримання доходів вітчизняними домогосподарствами у повному обсязі.

Отримання доходів від власності, які утворюються в першу чергу при взаємодії з фінансовим інститутами (відсотки на депозитні внески, доходи по накопичувальним видам страхування тощо) та корпораціями (дивіденди),

залежить як від факторів розвитку даних учасників фінансової системи так і від обсягів здійснених домогосподарством інвестиційних операцій.

Водночас, доволі істотною є частка соціальних виплат у загальній сукупності доходів домогосподарств. Окреслена ситуація дає змогу зробити висновки про сталі процеси формування у населення «звички» орієнтуватись на державну допомогу на протипагу активізації трудової діяльності. Залежність домогосподарств від соціальних виплат визначає необхідність дослідження потенційної спроможності держави продовжувати фінансувати потреби домогосподарств у відповідності до існуючої тенденції.

Якщо порівнювати ситуацію в Україні з іншими країнами-членами СНД, то за підсумками 2011 року, доходи від оплати праці найманих працівників є домінуючими у грошових доходах населення. Проте, питома вага соціальних виплат – до 20% – значно менше, ніж в українських домогосподарств.

Доволі значна частка доходів домогосподарств від підприємницької діяльності у Молдові (16,8%). Що стосується отримання доходів від власності, то у Молдові питома вага даного виду доходу найменша – 0,4%, а у Білорусі – доходи від власності складають 4% грошових доходів домогосподарств (Таблиця 4).

Таблиця 6.4

Структура грошових доходів домогосподарств деяких країн-членів
СНД у 2011 році, %

	Білорусь	Молдова	Росія	Україна
Оплата праці	65,4	44,7	67,1	41,7
Доходи від самозанятості	10,6	16,8	9,1	15,9
Доходи від власності	4,0	0,4	3,6	5,4
Соціальні трансферти	20,0	18,1	18,2	37,0
Інші доходи	x	15,3	2,0	x

Джерело: [складено самостійно на основі даних 7-9]

Цікавим є той факт, що населення Молдови 15% грошових доходів отримує як надходження з-за кордону. Наявність такого джерела доходу може свідчити про досить активну політику «заробітчанства» серед молдавських громадян. У структурі доходів українських домогосподарств доходи від надходжень з-за кордону теж є досить відчутним джерелом доходу. За даними Національного Банку України у 2011 році громадяни, що працюють за кордоном перерахували в Україну близько 7 млрд. дол., що на

19,7% більше, ніж у 2010. Поряд з тим, неофіційно перевезенні суми теж збільшились на 23,9% порівняно з 2010 роком та склали 963 млн. дол. [10].

Як свідчать дані Міністерства праці України, за межами держави у 2010 році тимчасово працювали близько 3 мільйонів громадян України, за оцінками експертів цифра є більшою – кількість заробітчан може сягати – 5-7 млн. осіб. Послугами посередників з працевлаштування на території іноземних держав у першому півріччі 2010 року скористались 41 968 громадян України, що більше аналогічного показника 2009 року – 38,8 тисяч осіб [10,11].

Вивчення даної складової грошових доходів вітчизняних домогосподарств, їх аналіз та пошук шляхів ефективного управління як на макро- так і на мікрорівні є надзвичайно важливим у розрізі накопичення грошових коштів та подальшого їх використання домогосподарствами для заснування власного бізнесу чи будь-якого іншого напрямку інвестування вже безпосередньо на території України.

Так, останнім часом на території західних областей України спостерігається тенденція до активізації інвестування зароблених за кордоном грошей у купівлю нерухомості як з метою покращення свого матеріального (новий дім/квартира, збільшення житлової площі тощо) чи соціального стану (переїзд до великих міст чи міст обласного значення), так і як можливий напрям отримання прибутку від надання в оренду придбаних житлових площ. За даними посередників на цьому ринку попит на нерухомість протягом 2012 року зріс в 2-3 рази[12].

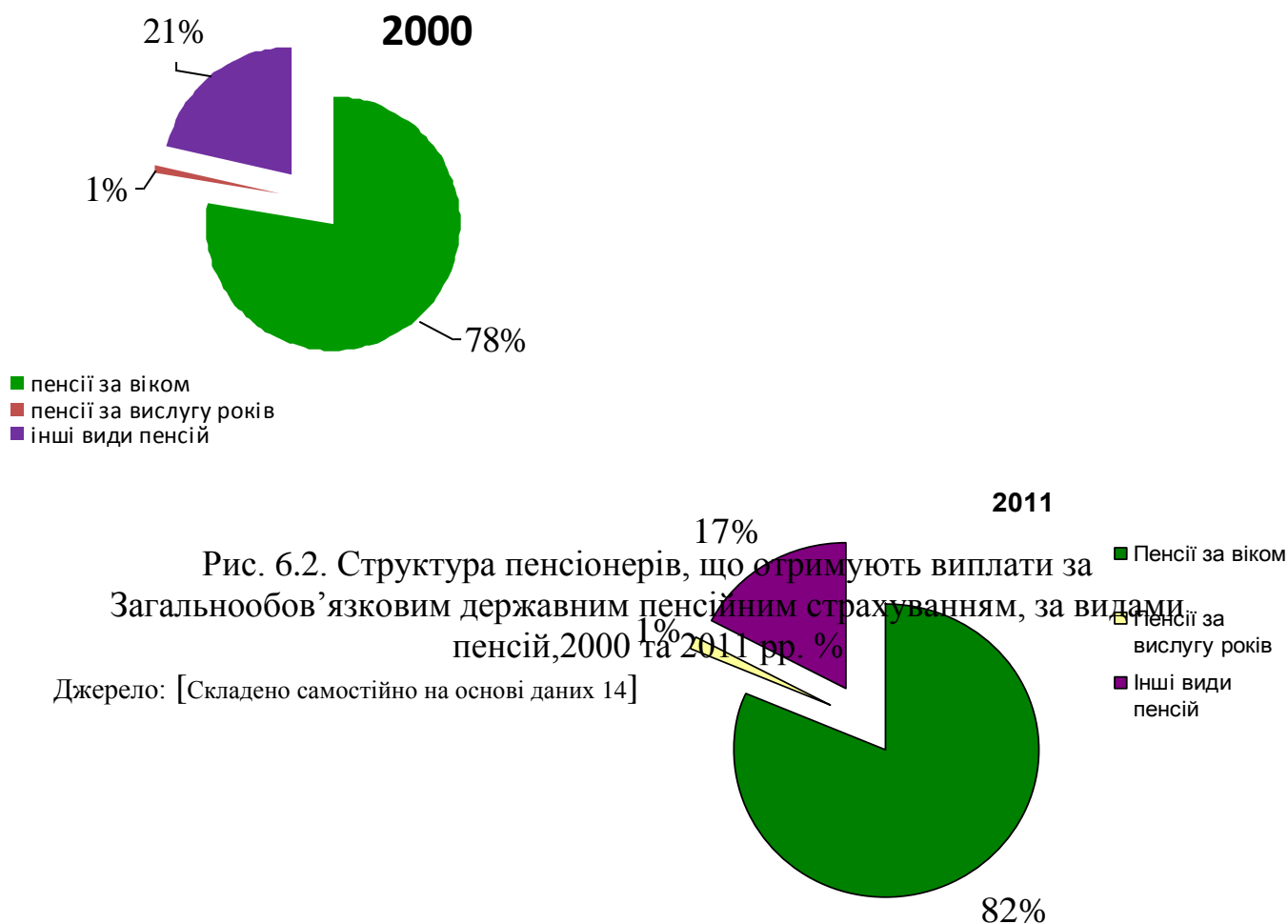
Проблеми нестабільності зони євро спровокували передумови для повернення заробітчан до України, однак, як свідчать дані опитувань, лише незначна частка працівників розглядає можливість заснування та ведення власного бізнесу на території України, решта ж орієнтована на подальші пошуки роботи деінде[10]. Натомість, серед українських громадян росте зацікавленість у веденні власного бізнесу, що можна вважати позитивною тенденцією до збільшення кількості самозайнятих [2].

Потенціал заробітчан, як інвесторів, основи формування середнього класу, через заснування та ведення власного бізнесу, та платників податків і зборів, зокрема щодо формування фінансової бази соціального страхування, потребує виваженої державної підтримки та розробки заходів щодо стимулювання повернення заробітчан на батьківщину та продовження своєї діяльності безпосередньої на території України, що є надзвичайно важливо, з огляду на тенденції розвитку ринку праці, щодо збільшення неформального сектора, та демографічну ситуацію в Україні.

Населення, що працює у неформальному секторі не є платниками податків та зборів з отримуваних доходів. Відзначені тенденції відображаються в першу чергу на ефективності функціонування зокрема і пенсійної системи, адже в майбутньому за діючої системи пенсійного забезпечення, такі громадяни будуть претендувати на отримання пенсійних виплат за віком, збільшуючи таким чином необхідність здійснення трансфертних виплат населенню при зменшенні вхідних потоків отримання коштів Пенсійним фондом, що провокуватиме збільшення дефіцитності бюджету даної інституції.

Діюча система соціального страхування в Україні вже протягом тривалого часу знаходиться на стадії реформування. Необхідність реформування даної сфери пов'язана з неспроможністю держави, лише за рахунок коштів, що концентруються в державному бюджеті та позабюджетних фондах, забезпечити належний рівень соціального захисту населення України. Крім того, негативні тенденції в демографічній ситуації свідчать про неспроможність існуючої моделі соціального страхування забезпечити належний рівень пенсійних виплат працюючому населенню.

Показники чисельності пенсіонерів, що одержують пенсії відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», за 2000 та 2011 роки свідчать про збільшення питомої ваги одержувачів пенсій за віком у загальній сукупності пенсіонерів (Рис. 6.2).

Пенсійний фонд є найбільшим фондом у системі соціального страхування. Втім, навіть з огляду на той факт, що домогосподарства є не єдиними платниками внесків до пенсійного фонду, власних коштів фонду на покриття пенсійних виплат не вистачає, що зумовлює необхідність щорічного збільшення фінансування за рахунок бюджетних коштів

Одним із основних видів доходу для домогосподарства найманих робітників є заробітна плата. Деякі види обов'язкових платежів зменшують суму нарахованої заробітної плати ще до отримання її у власне розпорядження домогосподарства та формують передумови для наповнення доходної бази бюджетів різних рівнів.

До них можна відноситися податок з доходів фізичних осіб та внески до Фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Сплата внесків відбувається шляхом зменшення нарахованої заробітної платні кожного окремого працівника. В свою чергу держава гарантує застрахованим особам отримання певних соціальних гарантій: пенсійне забезпечення, допомога при втраті роботи, фінансування санаторно-курортного лікування застрахованого тощо

Податок з доходів фізичних осіб є різновидом прямих податків. Він справляється на підставі Податкового кодексу України. Відповідно платниками є резиденти, які отримують дохід з джерелом походження в Україні так і за її межами, та нерезиденти, які отримують дохід з джерелом походження в Україні. Сплата даного податку має безпосередній вплив на функціонування фінансових ресурсів домогосподарств, адже його утримання відбувається не лише при отриманні заробітної плати як доходу, але й пов'язано з іншими видами доходу. Від так, збільшення або зменшення кількості видів доходу, що підлягають оподаткуванню, зміна ставок та строків сплати, визначення пільг тощо, впливають не лише на формування фінансових ресурсів домогосподарств та обумовлюють певні можливості щодо проведення управління фінансовими ресурсами, але й визначають потенціал формування доходної бази бюджетної системи України.

Доходи, які надходять у розпорядження домогосподарств, є чинником матеріального достатку, запорукою стабільності відтворення населення, складовою передумов духовного розвитку. Доходи домогосподарства є базою для здійснення витрат. Менше залежними від намагань та побажань домогосподарств, але не менш важливим для формування доходної бази державного бюджету є такий напрям здійснення витрат домогосподарств як сплата поточних податкових платежів та інших трансфертів. Як свідчать статистичні дані, станом на кінець 2021 року дана група витрат складала 95549 млн. грн., що на 13 в.п. більше аналогічного показника 2011 року.

Структура даної групи витрат домогосподарств вказує, що найбільша частка належить витратам на сплату поточних податків – питома вага у загальних витратах та заощадженнях домогосподарств коливається в межах 4-6% (Рис. 6.3).

Частково збільшення питомої ваги сплачених поточних податків можна пояснити тим, що з 01.01.2011 р. вступив в силу Податковий кодекс України, у відповідності до якого зазнали змін зокрема й деякі ставки податків, що їх сплачують домогосподарства:

- було введено прогресивну шкалу оподаткування доходів фізичних осіб;

- збільшились витрати, пов'язані з придбанням нових та утриманням існуючих автомобілів: збільшились ставки за першу реєстрацію транспортного засобу порівняно з діючими до цього ставками транспортного збору, та подорожчали акцизи на паливо.

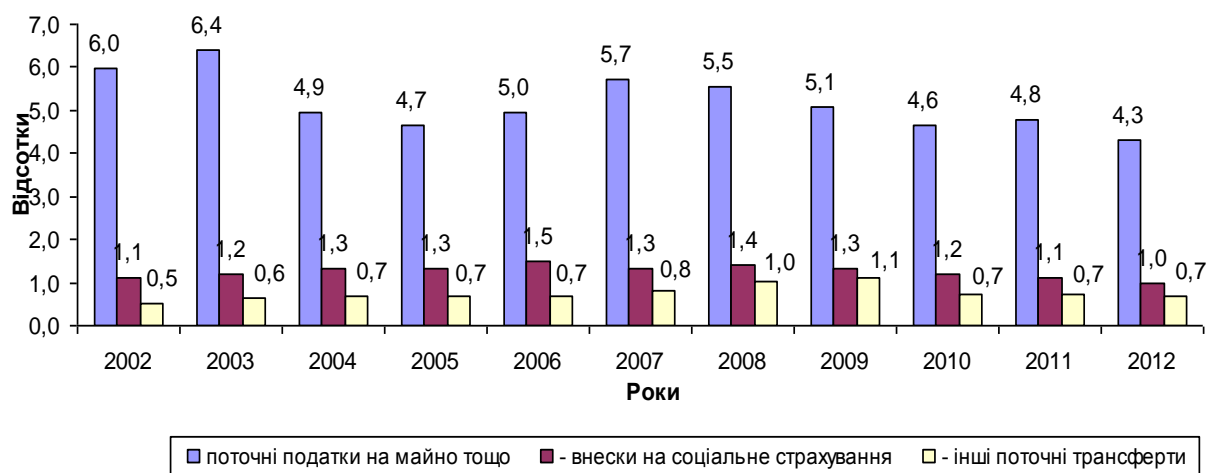

Рис. 6.3. Питома вага поточних податків, внесків на соціальне страхування та інших поточних трансфертів у складі витрат та заощаджень населення в Україні, %, 2002-2012 рр.

Джерело: [складено самостійно на основі даних 2]

Окреслена ситуація щодо складових взаємодії фінансових ресурсів домогосподарств та бюджетної системи в розрізі формування фінансових ресурсів домогосподарств свідчить про необхідність пильної уваги до структури доходів домогосподарств та ролі держави у їх формуванні.

6.2. Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт – проблеми теорії та практики.

Становлення та розвиток бюджетної системи України відбуваються паралельно з процесами трансформації та реформування економічної системи держави, а від так динамічність змін зумовлюють необхідність дієвого реагування на економічні процеси, зокрема щодо функціонування вітчизняної бюджетної системи.

Роль держави, щодо життєзабезпечення населення значно відрізняється від командно-адміністративного ладу. Це необхідно враховувати при розробці як економічної політики взагалі, так і соціальних стандартів та гарантій зокрема, з огляду на те, що реалізація виваженої стратегії побудови системи гарантування населенню певних соціальних стандартів життя є запорукою успішного розвитку ринкових відносин в країні.

Крім того, залученням домогосподарств до фінансових відносин, як безпосередніх та повноправних учасників, зумовлює необхідність реформування взаємовідносин у сфері соціального забезпечення між державою та населенням, адже через встановлення соціальних стандартів життя населення, здійснюється безпосередній вплив, як на процеси формування доходів, так і щодо можливості та необхідності здійснення витрат домогосподарствами.

Важливість пильної уваги до проблем формування соціальних стандартів, у розрізі дослідження різних аспектів функціонування бюджетної системи України, зумовлена доволі відчутним впливом даних показників на процеси планування обсягів витратної частини бюджету країни. Крім того, значна питома вага трансфертних виплат у структурі доходів домогосподарств свідчить про важливість даної складової доходів домогосподарств для формування матеріальної складової існування населення, а від так, обумовлює формування потенціалу платників податків для формування доходної бази бюджетної системи України.

Значна частка соціальних виплат населенню збільшує витратну частину бюджету держави, що, в свою чергу, впливає на необхідність збільшення доходної бази, а від так, має вплив на всіх господарюючих суб'єктів, та потенційно виступає фактором збільшення щорічного дефіциту бюджету.

Важливим показником, що планується та встановлюється у ЗУ «Про державний бюджет» та використання якого, безпосередньо, пов'язано зі змінами стану добробуту вітчизняних домогосподарств, є показник прожиткового мінімуму – один із показників державних соціальних стандартів життя населення.

Відповідно до законодавства, державні соціальні стандарти тлумачаться як – «встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких

визначаються рівні основних державних соціальних гарантій», а саме «встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму» [15].

Показник прожиткового мінімуму прийнято вважати «базовим соціальним стандартом», що відображає у вартісному еквіваленті мінімальний набір товарів (продовольчих та непродовольчих) і послуг, що їх має отримувати індивід за для забезпечення фізіологічних, духовних та соціальних потреб.

Прожитковий мінімум застосовується для: загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм; встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат виходячи з вимог Конституції України та законів України; визначення права на призначення соціальної допомоги; визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших; встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян; формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів[16].

Прожитковий мінімум за свої призначенням має забезпечувати потреби як фізіологічного, так і соціального характеру. Як свідчать статистичні дані показники прожиткового мінімуму мають тенденцію до збільшення, однак однозначно позитивною її вважати не можна (Табл.6.5).

Таблиця 6.5.

Динаміка показників загального прожиткового мінімуму та прожиткового мінімуму для працездатних осіб станом на 01.01. відповідного року, 2001-2012рр.

Рік	Прожитковий мінімум (грн.)		Темп приросту показників прожиткового мінімуму до попереднього року (%)	
	Загальний показник	Працездатні особи	Загальний показник	Працездатні особи
01.01.2001	311,30	331,05	x	x
01.01.2002	342,00	365,00	9,86	10,26
01.01.2003	342,00	365,00	0,00	0,00

01.01.2004	362,23	386,73	5,92	5,95
01.01.2005	423,00	453,00	16,78	17,14
01.01.2006	453,00	483,00	7,09	6,62
01.01.2007	492,00	525,00	8,61	8,70
01.01.2008	592,00	633,00	20,33	20,57
01.01.2009	626,00	669,00	5,74	5,69
01.01.2010	825,00	869,00	31,79	29,90
01.01.2011	894,00	941,00	8,36	8,29
01.01.2012	953,00	1 004,00	6,60	6,70

Джерело: Розраховано самостійно на основі даних з ЗУ «Про державний бюджет України» на відповідний рік[17]

Досвід існування системи гарантування соціальних стандартів життя для вітчизняних домогосподарств свідчить про наявність багатьох проблемних аспектів функціонування даного напряму державної політики, що ускладнено протиріччями процесів здійснення та формування соціальних витрат на рівні держави, адже необхідність належного рівня соціального захисту зумовлює доцільність пошуку додаткових джерел фінансування витратної частини бюджету держави, а з іншого – зміни соціальної складової у доходах населення відображаються, безпосередньо, на добробуті населення, однак, паралельно, їх збільшення гальмує процеси становлення домогосподарства як повноправного та самостійного учасника економічного кругообігу.

За сучасних умов функціонування вітчизняних домогосподарств, прожитковий мінімум не виконує покладених на нього функцій та не виступає повноцінним індикатором, що відображає першочергові потреби й вартісний еквівалент можливості їх забезпечення[18]. Більш того, низка експериментів, що були проведені активістами профспілкових організацій України, яскраво продемонстрували неможливість забезпечення за рахунок прожиткового мінімуму навіть фізіологічних потреб за нормами та нормативами, що використовуються при розрахунку базового соціального стандарту[19].

За даними експертних оцінок, при врахуванні визначених нормативів, прожитковий мінімум у 2007 році мав би складати 1 249 грн., згідно ж законодавчих актів даний показник на кінець року досяг значення у 532 грн., щодо показників 2010 року, то прожитковий мінімум складав 875 грн. проти визначених експертами 2 000 грн. (Табл. 6.6)[19,20].

Таблиця 6.6.

Порівняльна таблиця показників прожиткового мінімуму, 2007-2010 рр.

Рік	2007	2008	2009	2010
Законодавчо закріплений загальний	532	626	701	875

прожитковий мінімум на момент проведення експерименту, грн.				
Визначений експертами загальний прожитковий мінімум на момент проведення експерименту, грн.	1 249	1 660	–	2 000

Джерело: [складено самостійно на основі даних 19-20]

Такі розбіжності пов'язують у першу чергу з:

- не легітимністю споживчого кошика, який складає основу для встановлення прожиткового мінімуму. Відповідно до законодавства, набір продуктів харчування та набір непродовольчих товарів, що використовуються при встановленні прожиткового мінімуму, повинні переглядатись не рідше одного разу на п'ять років. Натомість, на сьогоднішній день, при розрахунку прожиткового мінімуму використовується набір продуктів та послуг зразка 2000 року.

- невідповідністю набору продуктів та послуг, що використовується для розрахунків, як фізіологічним нормам, так і сучасним потребам населення. На переконання фахівців, вітчизняний споживчий кошик потребує значного корегування з урахуванням сучасних медичних стандартів як харчування так і життя населення. Крім того, у переліку послуг не знайшло свого відображення поява витрат у населення, пов'язаних із необхідністю здійснення платного навчання та оплати медичної допомоги тощо.

Так, відповідно до затверджених законодавчо нормативів, для працездатного населення чоловічої статі, наприклад, передбачається використання верхнього зимового одягу в кількості 1 одиниця протягом 4 років (для жінок – протягом 8 років), светр (як для жінок так і для чоловіків) – 1 одиниця протягом 3 років, краватка (для чоловіків) – 1 протягом 10 років, взуття зимове – 1 пара протягом 5 років. Щодо забезпечення послуг культури, то їх кількість дорівнює 12 штукам на рік у розрахунку на середньостатистичну родину й 1, 72 грн. на місяць на одну особу[21].

Необхідно відзначити, що при розрахунку споживчого кошика не враховуються ні регіональні відмінності, що мають місце у цінах на товари та послуги, ні відмінності між містом та селом. Так, за даними досліджень, середньостатистична родина в Києві повинна закупити необхідних для життя продуктів на 1 650 гривень, у Івано-Франківську – на 1 330 гривень, у Волині – 1 360 гривень[18].

Невідповідність базового соціального стандарту реальним потребам населення, відповідно, зумовлює неліквідність й інших показників, зокрема мінімальної заробітної плати (МЗП), що нівелює позитивні тенденції до її збільшення над рівнем загального прожиткового мінімуму(Рис. 6.4.).

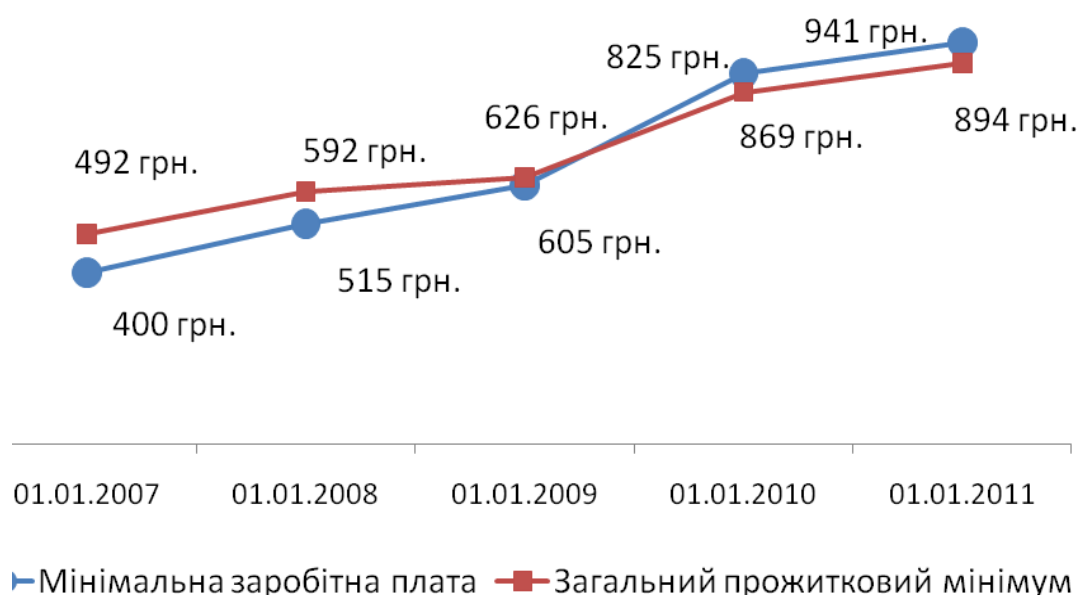

Рис. 6.4. Співвідношення розмірів мінімальної заробітної плати та загального прожиткового мінімуму[17]

Проте, з огляду на той факт, що МЗП підлягає оподаткуванню, можна дійти висновку, що реальний її розмір – сума грошових коштів, яку безпосередньо отримує особа – все одно менша як показника загального прожиткового мінімуму, так і показника прожиткового мінімуму для працездатних громадян, що використовується при розрахунку податкової соціальної пільги, тобто має місце порушення гарантованих державою прав для кожного громадянина.

Від так, у процесі здійснення державної політики соціального забезпечення та формування показників щорічних витрат бюджету, необхідно орієнтуватись на адекватні економічні показники, зокрема на реальний прожитковий мінімум – за своєю суттю, сума прожиткового мінімуму є тією граничною сумою грошових коштів, які є необхідними для членів домогосподарства за для можливості фізичного існування даного суб'єкта ринкової економіки, адже без забезпечення потреб та послуг, вартість яких включена до складу даного показника, мова взагалі не може йти про існування, а тим більше – про повноцінну участь домогосподарства у фінансових відносинах.

Крім того, прожитковий мінімум виступає інструментом безпосереднього впливу на стан функціонування фінансів домогосподарств, адже використання даного показника для встановлення мінімальної заробітної плати, пенсій за віком, різних видів соціальних трансфертів і т. ін. у певній мірі визначає як величину доходів домогосподарства та сплачених

податків з отримуваних доходів, так і можливі напрями витрачання коштів, наприклад формування додаткового пенсійного фонду за умови гарантування державою певного рівня мінімального пенсійного забезпечення, тобто орієнтуючись на певну державну політику щодо пенсійних виплат, населення має можливість чіткого прогнозування необхідності здійснення додаткових пенсійних накопичень тощо.

Проте, з огляду на відносно нетривалий час залучення вітчизняних домогосподарств до фінансових відносин, питанню важливості показників соціальних стандартів для застосування не лише на рівні держави, а й для функціонування домогосподарства, у ході становленні останнього як повноправного учасника фінансових відносин, у вітчизняних наукових дослідженнях приділена не значна увага.

Важливого значення дане питання набуває з огляду на необхідність реформування політики соціального забезпечення з метою зменшення навантаження на витратну частину бюджету.

Залучення домогосподарств до фінансових відносин і набуття ними більшої незалежності та самостійності, зумовлюють активізацію позиції даного суб'єкта щодо регулювання власних фінансових потоків, залучення додаткових джерел доходів, здійснення інвестиційних операцій і т. ін., що, в свою чергу, потребує визначення реальних показників життєдіяльності та соціальних стандартів за для можливості управління власними фінансами для домогосподарства, планування необхідності здійснення майбутніх витрат, щодо забезпечення власного добробуту, розробку стратегій власного розвитку для кожного із учасників домогосподарства та визначення перспективних джерел їх фінансування тощо.

Зокрема це стосується розвитку та становлення персонального податкового менеджменту – як одного із напрямів управління фінансами домогосподарств – планування та контроль за формуванням і надходженням доходів та здійсненням витрат й урегулювання цих потоків грошових коштів у часі дасть змогу отримати максимальний дохід з мінімальними податковими платежами, зокрема це відноситься до вибору часу здійснення страхування життя, отримання освіти, проведення інвестиційних операцій та отримання прибутку по ним тощо.

Крім того, ринкові умови господарювання дають змогу домогосподарствам значно розширити можливі шляхи інвестування накопичених грошових коштів та залучити до даних процесів професійних учасників, як то інститути спільного інвестування, пайові та інвестиційні фонди – які, з огляду на мету функціонування, значно покращують процес ефективного управління заощадженнями для населення.

У розвинених країнах світу існує практика використання послуг персональних фінансових менеджерів та фінансових консультантів, які безпосередньо допомагають клієнтам максимально урегулювати потоки грошових коштів з метою оптимізації сплати податків, використання у повному обсязі всіх можливостей податкових кредитів та пільг, збільшення прибутковості та зменшення ризиковості інвестиційних операцій тощо.

Реалізація діяльності домогосподарств у сфері власних фінансів потребує використання реальних показників соціальних стандартів та гарантій, адже невідповідність соціальних стандартів реальним потребам життя вітчизняних домогосподарств унеможлиблює чіткість і достовірність планування та прогнозування для населення фінансових потоків, зокрема щодо визначення потреб у здійсненні додаткового пенсійного та медичного страхування, накопичення грошових коштів на здобуття освіти і т. ін.

Втім, дієвість таких заходів буде в першу чергу ефективною за умови чіткого врегулювання інтересів між державою та населенням щодо затвердження певного рівня соціального стандартів життя та формування належної фінансової бази для їх забезпечення, як з точки зору зменшення державних витрат до соціального гарантованого мінімуму (з метою зменшення навантаження на бюджет), так і щодо збільшення доходної бази для домогосподарств за для можливості забезпечення власного добробуту понад гарантований державою мінімум.

Невідповідність соціальних стандартів та норм реальним потребам населення ставить під сумнів дієвість та ефективність соціальних та економічних програм, що мають місце в державі, зокрема нівелює значення базового соціального стандарту – прожиткового мінімуму – як показника мінімальної вартості життя, тобто вартості забезпечення мінімальних, як фізіологічних так і соціальних, потреб для вітчизняних домогосподарств.

Відтак, надзвичайно важливою є нагальність проведення заходів щодо приведення показників соціальних стандартів у відповідність до законодавчо закріпленої сутності, на самперед це стосується:

- доцільності перегляду складу споживчого кошика у відповідності з сучасними медичними стандартами та враховуючи зміни у потребах населення, викликаних вимогами часу та економічними трансформаціями у країні;

- необхідності чіткого дотримання законодавчо закріплених термінів та строків щодо формування, розрахунку та корегування соціальних стандартів та норм;

- важливості чіткого урегулювання законодавчо закріплених соціальних стандартів з реальною необхідністю та важливістю їх для забезпечення гарантованих державою потреб, а також можливістю їх

фактичного отримання за умов функціонування домогосподарств в умовах ринкової економіки.

Встановлення показників соціальних стандартів життя, що відображають реальні потреби населення, дасть змогу не лише покращити якість соціальної складової та підвищити стандарти життя на рівні держави, а й сприятиме можливості зменшення соціальної складової у витратах державного бюджету через чіткість урегулювання інтересів кожного з учасників та адаптації до функціонування в умовах ринкової економіки. Знаття з бюджету держави непомірного соціального тягаря та функціонування в умовах ринкової економіки визначають необхідність набуття домогосподарствами більшої самостійності щодо забезпечення власного добробуту та збільшенню джерел формування доходів населення, що визначає доцільність пильної уваги до необхідності:

- розвитку і підтримки малого підприємництва та сімейного бізнесу – адже саме приватні підприємці виступають основою формування «середнього» класу, наявність якого є однією з умов перспективності розвитку економіки країни та підвищення матеріального рівня громадян;

- проведення просвітницької та роз'яснювальної роботи серед населення щодо можливих шляхів та інструментів інвестування грошових коштів з метою отримання додаткових джерел доходів.

Виважена та злагоджена політика реформування соціальної сфери дасть змогу:

- значно покращити показники виконання бюджетних програм без погіршення матеріального становища населення зі збереженням основ соціальної політики щодо формування соціальних стандартів життя, що відображають реальні потреби громадян;

- встановити посилене навантаженням в розрізі соціальної складової для бюджету країни.

Поряд з тим, забезпечення дієвої державної соціальної політики є однією зі складових формування соціальної безпеки країни в цілому та створення необхідних умов для повноцінного функціонування домогосподарств. Тим більш, що населення, як учасник фінансово-економічних відносин, безпосередньо на собі відчуває зміни щодо можливостей держави формувати високий рівень доходів бюджетів.

6.3. Особливості інвестування фінансових ресурсів домогосподарств в Україні

Залучення фінансових ресурсів домогосподарств до інвестиційного процесу створює передумови для збільшення потенційних інвестиційних ресурсів розвитку економіки та виступає складовою забезпечення добробуту домогосподарств, що обумовлює формування платоспроможного попиту у державі. Окреслені аспекти мають вагоме значення для формування бюджетної політики держави, адже охоплюють як доходну складову бюджету (збільшення податкових надходжень), так і щодо перерозподілу коштів у витратній частині щодо фінансування інвестиційних програм – на що можуть бути залучені кошти приватних інвесторів.

Як і будь-які ресурси, заощадження домашніх господарств, потребують прийняття рішень щодо їх найбільш ефективного використання, тобто виступають об'єктом управління щодо вибору фінансового інструменту та фінансового посередника.

З огляду на доступність та наявність інформації щодо показників функціонування фінансових посередників, аналіз інвестування фінансових ресурсів домогосподарств можливо здійснити у розрізі фінансових інститутів з урахуванням фінансових інструментів, що використовуються у діяльності фінансових посередників при взаємодії з фізичними особами.

1. Депозитні корпорації (крім Національного банку України) Депозити домашніх господарств, залучені депозитними коопераціями, станом на 01.01.2013 складала 369 264 млн. грн., що майже на 19% більше показника 2011 року, проте приросту до кризового 2008-2009 рр. так і не було досягнуто – станом на кінець грудня 2008 приріст депозитів у порівнянні з 2007 роком склав 30%. Протягом останніх двох років відбулися зміни у складі та структурі депозитного портфелю. Мало місце збільшення кількості короткострокових депозитів: на початок 2013 та 2012 років, питома вага депозитів зі строками погашення до 1 року у загальній сумі становила 34% проти 26% за результатами 2008 р. Дана тенденція не є позитивною, враховуючи важливість довгострокових депозитів як складових інвестиційних ресурсів для розвитку економіки (Табл. 6.7).

Таблиця 6.7

Депозити домашніх господарств, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України), 2005-2012 рр., млн. грн.

Період	Усього	у тому числі за строками			
		на вимогу	до 1 року	від 1 року до 2 років ¹	більше 2 років
2005	74 778	18 660	19 025	37 093	...
2006	108 860	25 940	22 853	60 066	...

¹ Дані до січня 2007 року включають депозити, залучені зі строком погашення від 1 року до 2 років і більше 2 років

2007	167 239	40 123	32 504	81 901	12 711
2008	217 860	40 578	55 878	98 626	22 777
2009	214 098	57 265	98 157	46 638	12 038
2010	275 093	66 164	99 966	91 938	17 025
2011	310 390	70 921	104 440	113 824	21 206
2012	369 264	77 153	125 560	139 490	27 062

Джерело: [22].

Населення перестало довіряти національній валюті: до 2008 року домогосподарства надавали перевагу гривневим депозитам, проте на кінець 2009 року питома вага заощаджень у іноземній валюті становила майже 53%. Втім, за результатами 2010-2011 рр. ситуація зазнала позитивної зміни – гривневі депозити домінують над депозитами в іноземній валюті у інвестиційному портфелі домогосподарств (Рис.6.5). Результати 2012 року показали наявність тенденції до зменшення питомої ваги депозитів у національній валюті.

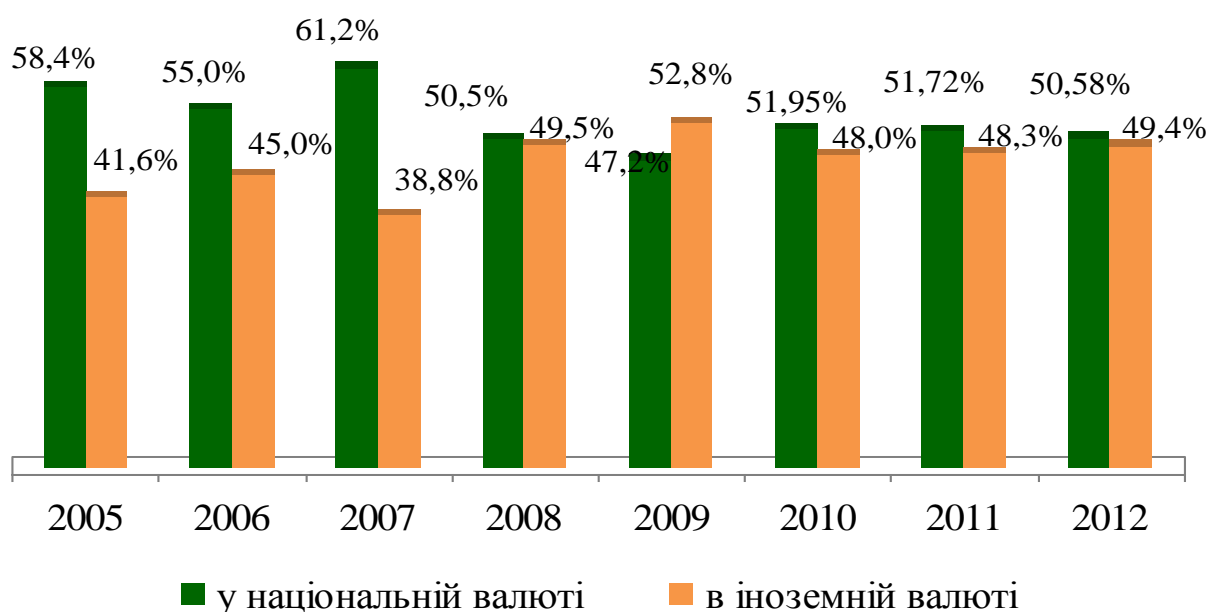

Рис. 6. 5. Структура депозитів домашніх господарств, залучені депозитними корпораціями (Крім національного банку України) у розрізі валюти заощадження, %, 2005-2012 рр.

Джерело: [складено самостійно на основі даних 22]

Ще одним інструментом інвестування грошових коштів для домогосподарств є купівля дорогоцінних металів (золота, платини тощо) та цінних монет. Придбання дорогоцінних металів є доволі перспективним інструментом, з огляду на тенденції до постійного збільшення їх вартості у часі. Однак, для більшості вітчизняних домогосподарств така операція недоступна, враховуючи високу вартість та невисоку ліквідність злитків, які і виступають об'єктом інвестування – в Україні. На думку фінансових

експертів, операції з золотом доцільно проводити лише за умови придбання не менше як 50 грамів металу, що відповідає близько 21 000 гривень (2 625 доларів).

2. Кредитні спілки. Вкладення коштів на депозитні рахунки також є поширеним напрямом взаємодії між домогосподарствами та кредитними спілками. На тлі певної стабілізації діяльності даних фінансових установ після кризових процесів 2008-2009 рр., простежується тенденція до зменшення як кількості осіб, що мають депозитні внески, так і загального обсягу залучених кредитними спілками коштів (Табл.6.8).

Таблиця 6.8

Динаміка деяких показників, залучення кредитними спілками коштів на депозитні рахунки, в Україні 2008-2011 рр.

Показники	2008	2009	2010	2011
Кількості членів КС, які мають внески на депозитних рахунках (на кінець періоду) (тис. осіб)	164	117	78,9	48
Внески членів КС на депозитні рахунки (залишок на кінець періоду), млн. грн.	3951,1	2959,3	1945	1185,5

Джерело: [23]

Ситуація з депозитними внесками вітчизняних домогосподарств продемонструвала залежність інвестиційних рішень домашніх господарств від загальної політичної та економічної ситуації в країні та підтвердила прогнози щодо намагань українських домогосподарств перевести свої збереження у національну валюту на тлі побоювань щодо знецінення іноземних валют. Проте має місце і зворотній зв'язок: зміни інтересів населення суттєво впливають на стан функціонування фінансових установ та позначаються на загальній ситуації в країні, тим більш, домогосподарства належить близько 60% всіх коштів, залучених депозитними корпораціями. Вкладення коштів на депозитні рахунки є найбільш поширеним способом зберігання фінансових ресурсів вітчизняними домогосподарствами.

3. Страхова компанія зі страхування життя. Послуги, щодо реалізації ощадної функції, домогосподарства мають змогу отримувати за допомогою укладання договорів накопичувального страхування життя (life-страхування).

Договори страхування життя окрім страхового захисту та виплати застрахованому страхової суми, передбачають отримання певного відсоткового доходу, та, в разі отримання страховою компанією інвестиційного доходу від своєї діяльності, можливість участі в ньому страхувальника, таким чином, виступаючи своєрідним інструментом заощадження коштів населення. На вітчизняному страховому ринку life-страховики пропонують декілька видів програм страхового захисту, зокрема змішане страхування життя, пенсійне страхування, страхування дітей, страхування життя.

Галузь страхування життя теж зазнала негативного впливу економічної кризи 2008-2009 років – станом на 01.01.10 life-страховиками від страхувальників-фізичних осіб було залучено страхових премій за договорами на суму 641,4 млн. грн., що на 23,5% менше, порівняно з

показниками 2009 року. За результатами 2010-2011 років ситуація зазнала зміни – існує позитивна тенденція до збільшення об'єму страхових премій, отриманих від страхувальників-фізичних осіб: приріст склав 17,7 в.п. та 56,7 в.п. відповідно у 2010 та 2011 рр. (Табл. 6.9)

Таблиця 6.9

Сума страхових премій, отриманих від страхувальників-фізичних осіб, за договорами страхування життя, в Україні 2008-2011 рр., млн. грн.

Період	2008	2009	у % до 2008	2010	у % до 2009	2011	у % до 2010
Сума страхових премій	838,4	641,4	76,5	754,8	117,7	1 182,8	156,7

Джерело: [23]

Даний інструмент має всі перспективи розвитку – питома вага валових премій зі страхування життя до загальних валових премій по ринку мала позитивну тенденцію до збільшення – з 0,5% у 2002 до 4,6% у 2008 [23]. Ситуація дещо погіршилась у 2008 та 2009 роках у зв'язку з кризовими процесами, проте за результатами 2010-2011 року спостерігались позитивні тенденції розвитку. Крім накопичувальної функції та здатності зберігати заощаджені кошти від інфляційних коливань, страховий договір даного виду забезпечує захист клієнта від низки ризиків у вигляді страхового відшкодування.

4. Недержавні пенсійні фонди (НПФ). Враховуючи наявність проблемних аспектів щодо формування джерел фінансування Пенсійного фонду України, вагомим значенням набуває можливість укладання договорів пенсійного забезпечення з недержавними пенсійними фондами.

Питома вага внесків від фізичних осіб у загальній сумі платежів знаходиться в межах 4-6%, проте, з огляду на той факт, що безпосередніми кінцевими одержувачами пенсійних виплат виступають фізичні особи, тенденція до збільшення загальної суми отриманих премій, свідчить про розвиток даного сегменту фінансового ринку (Табл. 6.10).

Таблиця 6.10

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів, 2005-2012 рр.

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Пенсійні внески (наростаючим підсумком з початку діяльності), млн. грн.	36,4	119,7	234,4	582,9	754,6	925,4	1 102,0	1 313,7

Пенсійні внески від фіз. осіб. (наростаючим підсумком з початку діяльності), млн. грн.	2,1	5,3	14	26	31,8	40,7	50,6	58,6
Питома вага премій від фіз. осіб у загальній сумі пенсійних внесків, %	5,7	4,6	6	4,5	4,2	4,4	4,6	4,5

Джерело: [складено самостійно на основі даних 23]

Окреслені напрями розвитку недержавних пенсійних фондів свідчать про поживлення зацікавленості до послуг даних фінансових установ – за даними опитувань послугами НПФ у майбутньому планує користуватись у два рази більше респондентів ніж за результатами 2010 року[24, с. 29].

5. Інститути спільного інвестування (ІСІ). Членство учасників домогосподарств у ІСІ в ринковій економіці є вагомою складовою участі фізичних осіб у операціях на фінансовому ринку. Залучення фінансових ресурсів домогосподарств України до інвестиційних потреб економіки також має місце через використання членства у ІСІ. Аналіз даних щодо залучення фізичних осіб – резидентів до взаємодії з ІСІ дав змогу дійти висновків про використання даного інституту при здійсненні інвестування фінансових ресурсів домогосподарств. Протягом останніх років(20010-2012рр.) спостерігається тенденція до поступового зменшення частки фізичних осіб-резидентів у вартості чистих активів Інститутів спільного інвестування, порівняно з 2007-2008 рр. (рис. 6.6)

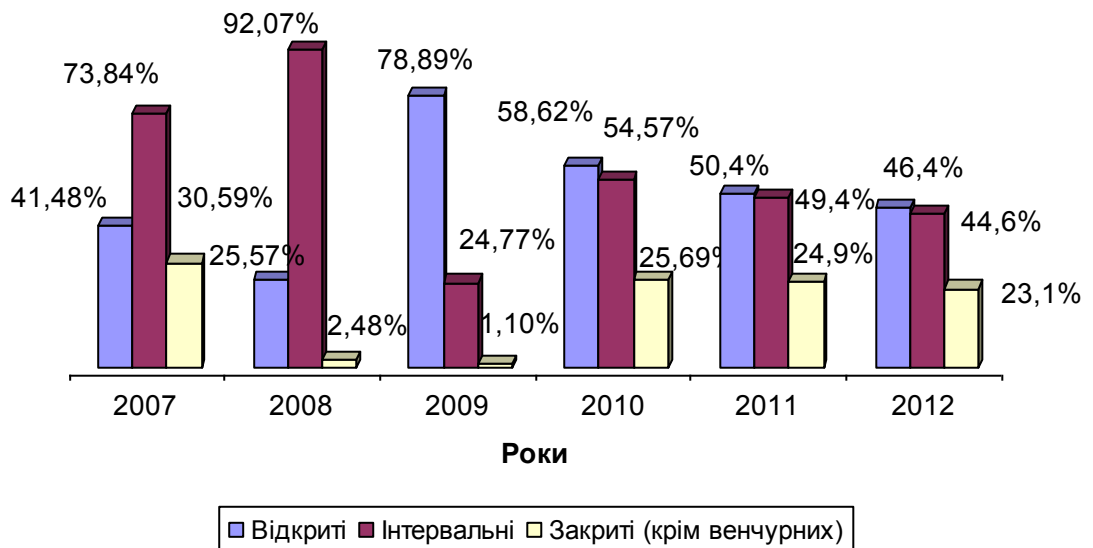

Рис. 6.6. Питома вага вкладень інвесторів-фізичних осіб (резидентів) України у вартості чистих активів Інститутів спільного інвестування у 2007-2012 рр., %

Джерело: [складено самостійно на основі даних 25]

Така ситуація обумовлена, зокрема, кризою 2008-2009 рр. та її наслідками щодо втрати довіри до фінансових інститутів та погіршення показників функціонування більшості гравців фінансового ринку.

У відповідності до аналітичних даних Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу (УАІБ), за результатами 2012 року функціонування публічних ІСІ є збитковим, хоча падіння є меншим ніж за результатами 2011 року[25]. Такий стан речей пояснюється занепадом, в першу чергу, українського фондового ринку.

Значно виграшними для інвесторів з точки зору прибутковості, залишаються саме депозитні внески, що відповідно впливає на уподобання домогосподарств щодо вибору інструменту інвестування.

Як показав проведений аналіз, домашніми господарствами України не використовується в повному обсязі весь потенціал фінансових інструментів, які дають можливість не тільки зберегти фінансові ресурси, а й примножити їх розмір. За даними досліджень, фінансовими інструментами заощадження коштів користується менше 20% опитаних, натомість при наявності надлишкових коштів 49% респондентів надасть перевагу збереженню коштів вдома у готівковому вигляді[24, с.29].

Значимим фактором обмеженого використання домогосподарствами фінансових інструментів є так звана «фінансова неграмотність» населення. В ринкових умовах господарювання заощадження домогосподарств виступають безпосереднім об'єктом управління, що вимагає від населення володіння певним арсеналом хоча б мінімальних знань щодо основ функціонування фінансового ринку та можливих шляхів формування й інвестування заощаджень. Як показав тест на фінансову обізнаність, з 60% респондентів, які вважали себе фінансово грамотними, лише 22% змогли відповісти на запитання, без яких не можливо управляти власними фінансами[24,с.18].

До головної перешкоди у формуванні заощаджень 14% респондентів віднесли відсутність довіри до фінансових установ. Істотно вплинула на ситуацію економічна криза 2008 р., наслідки якої є ще досить відчутними, зокрема у поверненні довіри населення до різних фінансових інститутів. Кризові процеси виявили необхідність більш чіткої регламентації та жорстокого контролю за діяльністю учасників фінансових відносин з боку держави та доцільності активізації ролі держави у регулюванні процесів функціонування фінансових ресурсів домогосподарств як складових інвестиційних ресурсів фінансових інститутів, зокрема щодо забезпечення надійності та гарантованості повернення інвестованих коштів.

Підвищення довіри домогосподарств до фінансових посередників та побудова ефективної взаємодії між домогосподарством-інвестором та фінансовим інститутом можливо лише при комплексному підході до гарантування захисту інвестора-фізичної особи, що має здійснюватись через забезпечення фінансової довіри, важлива роль у формуванні якої належить державі як гаранту прав інвесторів.

Література

1. Свиридонов О. Ю. Финансы, денежное обращение, кредит / О. Ю. Свиридонов. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 288с. – (Высшее образование)..
2. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник для вузов / [Г.Б. Поляк, Л. Д. Андросова, Т. А. Башкатова и др.]; под ред. проф. Г. Б. Поляка. – [2-е изд.]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 512с.
4. Вступ до економічної теорії. Підручник / [З. Ватаманюк, О. Ватаманюк, С. Панчишин, С. Кудин та ін.]; За ред. З. Ватаманюка. – [3-є вид., допов.]. – Львів: «Новий світ - 2000», 2006. – 504 с..
5. Політична економія: Навч. посіб./ Г. А. Оганян, В.О. Паламарчук, А.П. Румянцев та ін.; За заг. ред. Г. А. Оганяна. – К.: МАУП, 2003. – 520 с.
6. Государственные и муниципальные финансы: Учебник / [А. Я. Быстряков, Т. Д. Викулина, В. Ф. Воля, Гаврилова Н. М. и др.]; Под общ. ред. И. Д. Мацкуляка - М.: Изд-во РАГС, 2003. - 680 с.// Электронная библиотека Северо-западной академии государственной службы// [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]. – <http://www.nwapa.spb.ru/ftxt/2030/>.
7. Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.belstat.gov.by
8. Национальное бюро статистики Республики Молдова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=2934&parent=0>
9. Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gks.ru/>
10. Почему заробитчане возвращаются домой /Интернет – видання «Обозреватель»// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.obozrevatel.com/analytics-and-forecasts/51809-pochemu-zarobitchane-vozvrashchayutsya-domoj.htm>
11. Офіційний сайт центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=817
12. Заробітчани скуповують нерухомість / Газета по-українськи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/scandals-newspaper/446343>
13. Статистичний щорічник України за 2011 рік // [За редакцією О.Г. Осауленко]. – К., 2012. – 558 с.
14. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальний захист та пенсійне забезпечення. У цифрах і фактах – 2010 [Електронний ресурс]// Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=96595&cat_id=41296
15. ЗУ «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14>
16. ЗУ «Про прожитковий мінімум» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966-14>
17. ЗУ «Про державний бюджет України», 2001-2011 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
18. Пищуліна О. М. Зміна методики розрахунку прожиткового мінімуму – крок до реформування соціальної політики / О. Пищуліна // Стратегічні пріоритети. – 2009. - №1(10). – с.106-114
19. Офіційний сайт «Інформаційної служби Бі-Бі-Сі Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2010/11/101105_ukraine_minimal_salary_az.shtml
20. Реальний прожитковий мінімум в Українів – 2000 грн., – профспілки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zaxid.net/newsua/2010/10/8/85000/>

21. ЗУ «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=z0347-00>
22. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Statist/sfs.htm>
23. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює регулювання ринку фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dfp.gov.ua
24. Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: Факти та висновки / Р. Бонд, О. Куценко, Н. Лозицька. – Видання друге, доповнене та виправлене. – К.: USAID, 2010. – с.41
25. Аналітичний огляд ринку управління активами в Україні [Електронний ресурс]// Офіційний сайт Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу – Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/analituaib/publ_ici_quart.html